

ДИСКУСІЙНІ, АКТУАЛЬНІ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

УДК 343.226:646-053.2/.5:17(07)

ПРАВОВЕ ТА ЗАКОНОДАВЧЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПОРЯДКУ ВИЛУЧЕННЯ БІОЛОГІЧНИХ ОБ'ЄКТІВ ВІД ТРУПА ЛЮДИНИ ДЛЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ З СУДОВОЇ МЕДИЦИНИ

© Мішалов В. Д.¹, Хохолєва Т. В.¹, Юрченко В. Т.², Войченко В. В.³Національна медична академія післядипломної освіти імені П. Л. Шупика¹
Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи²
КЗ «Дніпропетровське обласне бюро судово-медичної експертизи» ДОР³

Резюме. На основі аналізу змін у новій редакції Кримінального процесуального кодексу України (2012) у поєднанні з іншими чинними нормативними документами, які стосуються діяльності судово-медичної експертизи та правового статусу людини, що померла, обґрунтовані юридичні та законодавчі можливості вилучення (взяття) частин трупа, органів та тканин, крові чи інших біологічних матеріалів для виконання наукових досліджень з судової медицини.

Ключові слова: правові та законодавчі вимоги, морфологічні дослідження, судова медицина, судово-медична експертиза.

ВСТУП. На сьогодні в Україні планується і виконується чисельна кількість наукових (переважно дисертаційних) робіт з різних напрямків теоретичної і практичної медицини, у тому числі з судової медицини. Їх об'єктами є або часто бувають частини трупа, органи та тканини, кров чи інші біологічні матеріали померлих осіб. І якщо етичні норми проведення наукових досліджень [1-3] у вищих медичних навчальних закладах чи науково-дослідних установах чітко регулюються їх етичними комітетами, то правові та законодавчі норми вилучення органів та тканин у померлої людини на сьогодні остаточно не врегульовані. Однією із перших спроб у цьому напрямку було створення методичних рекомендацій «Дотримання етичних, правових та законодавчих норм і вимог при виконанні наукових морфологічних досліджень». - Київ, 2007 [4].

Зауважимо, що починаючи з 2012 року, в Україні діє нова редакція Кримінального процесуального кодексу України зі змінами, що стосуються діяльності судово-медичної експертизи (експерта) та правового статусу людини, що померла [5, 6]. Разом з цим, змінилися і правила/норми вилучення (взяття) частин трупа, органів та тканин, біологічних матеріалів для наукових досліджень. Останнє й спонукало нас до правового та законодавчого обґрунтування шляхів реалізації наведеної вище проблеми, здатного до врегулювання норм вилучення органів та тканин (біологічних об'єктів) у померлої людини для наукових цілей.

Метою дослідження було проведення правового та законодавчого обґрунтування шляхів реалізації вилучення частин трупа, органів та тканин, крові, сечі чи інших біологічних матеріалів для наукових досліджень з судової медицини.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЇХ ОБГОВОРЕННЯ.

Загальновідомо, що матеріалом для наукових досліджень за спеціальністю ДАК МОН України 14.01.25. «Судова медицина» або інших медичних спеціальностей нерідко слугують органи і тканини трупів чоловічої і жіночої статі, різного віку, що померли насильницькою смертю або при підозрі на насильнику смерть. Правове регулювання вилучення біологічних матеріалів від померлих осіб, тіла яких підлягали судово-медичній експертизі для наукових досліджень передбачає дотримання цілої низки нормативних вимог українського законодавства, а саме: КПК України [5, 6], Закону України «Про судову експертизу» [7], Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» [8], Кримінального кодексу України [9], Наказу МОЗ України від 17.01.1995 р. №6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України» [10], Закону України «Про поховання та похоронну справу» [11], «Переліком анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини» та «Переліком органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12].

З огляду на наведений вище перелік чинних нормативно-правових актів України, вилучення біологічних матеріалів з тіл померлих, що підлягали судово-медичній експертизі, для подальшого наукового дослідження може мати такі шляхи реалізації.

У випадках, що не передбачають отримання дозволу правоохоронних органів чи згоди родичів померлої особи.

Так, згідно ст. 20 Закону України «Про судову експертизу» [7]: «Державні спеціалізовані установи, що проводять судові експертизи, мають право одержувати від судів, органів, що здійснюють оперативно-розшукову

діяльність, органів досудового розслідування зняряддя кримінального правопорушення та інші речові докази, щодо яких закінчено кримінальне провадження, для використання в експертній і науковій діяльності».

Тобто, у разі отримання від органу досудового розслідування інформації про закриття кримінального провадження (відповідно до ст. 284 КПК України), або у разі отримання від суду інформації про закінчення кримінального провадження:

- між **адміністраціями** вищого/середнього медичного (чи ін.) навчального/науково-дослідного закладу (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи укладається **угода (договір)** про співпрацю, в рамках якої, при проведенні наукових розробок та впровадження їх у практику, можливим є вилучення біологічних матеріалів трупа;

- в рамках **угоди (договору)** про співпрацю між вищим/середнім медичним (чи ін.) навчальним/науково-дослідним закладом (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи одним із **найоптимальніших** шляхів реалізації наукових досліджень з судової медицини, нормальної анатомії, гістології, цитології людини та інших медичних спеціальностей є **використання архівного матеріалу** бюро судово-медичної експертизи, який був отриманий із трупного матеріалу під час проведення попередніх експертиз у відповідності до «Правил проведення судово-медичної експертизи (досліджень) трупів у бюро судово-медичної експертизи» [10].

Отримання інформації про закриття/закінчення кримінального провадження покладається на особу, яка проводить наукові дослідження.

Водночас слід наголосити, що згідно «Правил проведення судово-медичних експертиз у відділеннях бюро судово-медичної експертизи» [10], речові докази, в т.ч. і біологічний матеріал, **знищуються** після певного періоду зберігання у відділенні: у відділеннях судово-медичної гістології, судово-медичної імунології, судово-медичної цитології - після 3-х років. Тобто, доцільно також в рамках **угоди (договору)** про співпрацю між вищим/середнім медичним (чи ін.) навчальним/науково-дослідним закладом (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи, розглянути варіант не знищення, а «передачі» необхідного «архівного» матеріалу для проведення наукових досліджень.

У випадках, що передбачають отримання дозволу правоохоронних органів чи згоди родичів померлої особи.

Між **адміністраціями** вищого/середнього медичного (чи ін.) навчального/науково-дослідного закладу (чи ін.) та бюро судово-медичної експертизи укладається **угода (договір)** про співпрацю, в рамках якої, при проведенні наукових розробок та впровадження їх у практику, можливим є вилучення біологічних матеріалів трупа. В залежності від того, на якій стадії судово-медичної експертизи трупа проводиться вилучення біологічних матеріалів, та в залежності від анатомічної залежності таких біологічних матеріалів, можна розглядати наступні три шляхи реалізації мети:

1) У випадках, коли проводиться вилучення біологічних матеріалів, які містяться в «Переліку анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів і фетальних матеріалів, дозволених до вилучення у донора-трупа і мертвого плоду людини» та в «Переліку органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12] необхідно:

- отримати дозвіл від сторони кримінального провадження (у більшості випадків – це орган досудового розслідування), яка надає труп померлої людини (об'єкт дослідження) для проведення експертизи;

- для запобігання двоякого тлумачення дій щодо вилучення біологічних матеріалів, отримати дозвіл (згоду) від родичів померлого (додаток 1) та повідомити про такі дії керівника місцевої прокуратури протягом 24 годин (відповідно до ст. 16 Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині») [8].

Отримання дозволів покладається на особу, яка проводить наукові дослідження; повідомлення керівника місцевої прокуратури про вилучення біологічних матеріалів покладається на судово-медичного експерта.

2) У випадках, коли проводиться вилучення біологічних матеріалів, які не містяться в «Переліку органів людини, дозволених до вилучення у донора-трупа», які затверджені Наказом МОЗ України від 25.09. 2000 р. № 226 «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації» [12] необхідно:

- **або** отримати дозвіл від сторони кримінального провадження (у більшості випадків – це орган досудового розслідування), яка надає труп померлої людини (об'єкт дослідження) для проведення експертизи;

- **або** отримати дозвіл (згоду) від родичів померлого (відповідно до ст. 6 Закону України «Про поховання та похоронну справу») у разі наявності письмового дозволу прокурора про видачу трупа для поховання (відповідно ч. 4 ст. 238 КПК України).

Отримання дозволів покладається на особу, яка проводить наукові дослідження.

Після вилучення біологічних об'єктів складається «Акт вилучення біологічних об'єктів трупа» (додаток 2), у якому вказуються обсяг та характер вилучених тканин. «Акт вилучення...» є складовою частиною «Висновку експерта», тому про вилучення біологічного (-их) об'єкту (-ів) для виконання наукових досліджень, експертом має бути зроблений відповідний запис у протокольній частині «Висновку експерта».

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Враховуючи недостатню розробку питань щодо порядку вилучення біологічних об'єктів від померлих осіб, тіла яких підлягають судово-медичній експертизі, для наукових досліджень, слід дотримуватись таких дій:

- *планувати та проводити ці дослідження з урахуванням сучасних принципів біоетики та правових норм, які регулюють дане питання;*
- *складати угоду про співпрацю між адміністрацією медичного навчального чи науково-дослідного закладу та бюро судово-медичної експертизи про можливість користування архівними матеріалами та/або безпосереднього вилучення біологічних матеріалів з тіла померлої особи;*
- *дотримуватися принципу мінімізації отримання «дозвільних» документів шляхом: використання архівного матеріалу бюро судово-медичної експертизи та/або використання комплексного методологічного підходу (різноманітних методів або методик) для досягнення мети дослідження;*
- *дотримуватись принципу поваги до гідності особистості: у разі відсутності прижиттєвого волевиявлення вилучати частини тіла, органи та тканини померлого з науковою метою, лише за умов наявності добровільної інформованої згоди родичів померлого (за умов наявності у родичів дозволу на поховання тіла);*
- *дотримуватися принципу конфіденційності: наукова інформація, отримана у процесі проведення наукового дослідження, яка може ідентифікувати особу померлого, повинна зберігатися у таємниці.*

Література:

1. **Медичне право України:** Збірник нормативно-правових актів. - К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. - 412 с.
2. **Права пацієнта – права человека в системе здравоохранения и медицине.** Сборник международных документов.- Киев: Сфера, 2004. - 216 с.
3. **Організація та проведення етичної експертизи біомедичних досліджень.** Методичні рекомендації/ С. В. Пустовіт, В. Л. Кулініченко - Київ: Сфера, 2006. – 119 с.
4. **Дотримання етичних, правових та законодавчих норм і вимог при виконанні наукових морфологічних досліджень.** Методичні рекомендації/ В. Л. Кулініченко, В. Д. Мішалов, Ю. Б. Чайковський, С. В. Пустовіт, В. В. Войченко. - Київ: Сфера, 2007. – 29 с.
5. **Кримінально-процесуальний кодекс України.** Вид-во «Центр учбової літератури». – Київ, 2012. – 290 с.
6. **Кримінально-процесуальний кодекс України.** Науково-практичний коментар: у 2 т. /О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Харків: «Право», 2012. Т. 1. – 768 с.
7. **Закон України «Про судову експертизу»** від 25.02.1994 р. - № 4038-ХІІ.
8. **Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини»** від 16.07.1999 р. - № 1007-ХІV.
9. **Кримінальний кодекс України.** Харків: «Одіссей», 2005. – 223 с.
10. **Наказ МОЗ України** від 17.01.1995 р. №6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби України».
11. **Закон України про поховання та похоронну справу** (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2004, № 7, ст. 47) (Зі змінами, внесеними згідно із Законом № 2246-IV від 16.12.2004; ВВР, 2005. - № 4. - ст.105).
12. **Наказ МОЗ України № 226** від 25.09.2000 р. «Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації».

**ЗГОДА
на вилучення (узяття) біологічних об'єктів**

Я, _____,
(прізвище, ім'я, по батькові, рік народження)
що проживаю за адресою:

_____ ,
як дієздатна особа, усвідомлюючи значення своїх дій і діючи добровільно
без матеріального спонукання та примусу, даю згоду на вилучення у

_____ (прізвище, ім'я, по батькові померлого)
мого (моєї) _____ біологічних об'єктів -
(ступінь родинних відносин померлого)
анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів з метою проведення
наукових досліджень, необхідних для:

Я проінформований (на), що узяття біологічних об'єктів померлого проводиться з дотриманням вимог
Закону України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" або Закону
України "Про поховання та похоронну справу" (необхідне підкреслити).

Згоду отримав у:

_____ ступінь
родинних відносин особи, яка дала згоду _____ підпис особи, яка дала згоду _____ (прізвище,
ім'я, по батькові)
"___" _____ 20__ р.

Прізвище, ім'я, по батькові особи, що отримувала згоду на вилучення (узяття) біологічних об'єктів у трупа:

_____ (підпис)

**Акт про вилучення
біологічних об'єктів у трупа**

Висновок експерта №			
Прізвище, ім'я, по батькові померлого			
Вік (повних років) трупа			
Дата проведення судово-медичної експертизи			
Дата вилучення біологічних об'єктів			
Біологічні об'єкти, які були вилучені:			
№ з/п	Назва біологічного об'єкта	Розмір см	Кількість шт.

Вилучення здійснене з дозволу (позначити позначкою):

- органу досудового розслідування
- родичів померлого

Прізвище, ім'я, по батькові представника органу досудового розслідування	
--	--

Вилучення (узяття) здійснив лікар судово-медичний експерт:

Прізвище, ім'я, по батькові експерта	
Підпис	

LEGAL AND LEGISLATIVE STUDY OF BIOLOGICAL OBJECTS BE WITHDRAWN FROM HUMAN CORPSE FOR SCIENTIFIC RESEARCH IN FORENSIC MEDICINE

Mishalov V. D., Hoholeva T. V., Yurchenko V. T., Voichenko V.V.

Abstract. Based on the analysis of changes in the new edition of the Criminal Procedural Code of Ukraine (2012) in combination with other applicable regulations, applicable to the forensics and legal status of the person who died, reasonable legal and legislative capabilities withdrawal (registration) parts of the body, organs and tissues, blood or other biological materials for scientific research in forensic medicine.

Key words: legal and legislative requirements, morphological studies, forensic medicine.

Правовое и законодательное обоснование порядка изъятия биологических объектов от трупа человека для научных исследований по анатомии, гистологии, цитологии

Мишалов В.Д., Хохолєва Т. В., Юрченко В.Т., Войченко В. В.

Резюме. На основе анализа изменений в новой редакции Уголовно-процессуального кодекса Украины (2012), в сочетании с другими действующими нормативными документами, касающимися деятельности судебно-медицинской экспертизы и правового статуса умершего человека, обоснованы юридические и законодательные возможности изъятия частей трупа, органов и тканей, крови или других биологических материалов для выполнения научных исследований по анатомии, гистологии, цитологии человека.

Ключевые слова: правовые и законодательные требования, морфологические исследования, судебная медицина.

УДК 616 – 001.4/6 – 036.88 – 079.6

СУДОВО-МЕДИЧНА ОЦІНКА СПРИЧИНЕННЯ ОСОБИ ФІЗИЧНОГО БОЛЮ

©А.Х. Завальнюк¹, І.О. Юхимець¹, О.Ф. Кравець¹, С.В. Трач Росоловська²

¹Тернопільське обласне бюро судово-медичної експертизи
²ДВНЗ «Тернопільський державний медичний університет
ім. І.Я. Горбачевського МОЗ України»

Резюме: Узагальнені сучасні уявлення про фізичний біль, який супроводжує різноманітні насильницькі дії щодо особи. Зазначено, що визначити силу болю на сучасному рівні розвитку медико-біологічної науки неможливо. Надано рекомендації стосовно правильного складання підсумків у «висновку експерта» у випадках спричинення особі фізичного болю.

Ключові слова: побої, фізичний біль, головний біль, особливий біль, формування підсумків.

ВСТУП. Чинний Кримінальний кодекс України [6], зокрема ст. 126 «Побої та мордування», передбачає покарання за вчинення «насильницьких дій, які завдали фізичного болю і не спричинили тілесних ушкоджень». У диспозиції ст. 127 цього ж кодексу говориться про «заподіяння сильного фізичного болю». «Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень» [11], затверджені наказом МОЗ України № 6 від 17.01.1995, роз'яснюють, зокрема: «Якщо побої не залишили після себе ніяких об'єктивних слідів, судово-медичний експерт відмічає скарги потерпілого, вказує, що об'єктивних ознак ушкоджень не виявлено і не встановлює ступеня тяжкості тілесних ушкоджень». А що він встановлює, як повинні бути сформульовані підсумки у разі заподіяння фізичного болю, хто його визначає, інші нормативні положення з цього приводу у методичних вказівках «Правил» не зазначені. Тому кожний експерт складає підсумковий документ на свій розсуд, що позначається на якості експертизи.

Мета: узагальнити ряд нейрофізіологічних відомостей про біль, звернути увагу експертів на правильне оформлення підсумків у висновку експерта при спричиненні особі фізичного болю.

Вважаємо за необхідне нагадати експертам сучасні нейрофізіологічні уявлення про біль. Біль (лат. dolor) – це неприємне, іноді нестерпне, гнітюче суб'єктивне відчуття, зумовлене сильним подразненням різними факторами зовнішнього чи внутрішнього середовища чутливих нервових закінчень, що містяться у тканинах і органах тварин і людини. Він викликає і мобілізує ряд різноманітних функціональних захисних реакцій. Це один із найбільш ранніх симптомів багатьох захворювань, уражень і станів.